

arkivXet

information från Arkiv Gävleborg

årgång 16 2/2009

SAF:s Hjalmar von Sydow och LO:s Herman Lindqvist bollar vårdslöst med samhällsintresset. Men statsmakten (på L. Kumliens teckning företrädd av kungen) tänker inte ingripa.

Storstrejken 1909 - en dramatisk strid fyller 100 år

I år har det gått ett sekel sedan den landsomfattande strejken och lockouten som lamslog samhället under några månader 1909. Konflikten inträffade i en orolig tid, då föreningsrätten ännu inte var självklar och lagstiftningen på arbetsmarknaden var under utveckling. Spänningarna mellan arbetarnas LO och arbetsgivarnas SAF utlöstes i en strid som – såväl till sin omfattning som till sina verkningar – kom att bli den svåraste arbetsmarknadskonflikt som drabbat vårt land.

Vi ägnar hela det här numret av ArkivXet åt den stora kraftmätningen. Christian Valeur leder oss i sina texter fram mot 1909 – via Fejan, Mackmyra och det oroliga strejkåret 1908 – och berättar sedan om den stora striden och dess efterverkningar. Allt kryddat med lokala exempel från Gävleborg och grundat i en noggrann dammsugning av fackföreningsprotokoll och annat källmaterial från mängder av organisationer. Redaktionen önskar er en trevlig läsning!

Uppmarsch – arbetare och arbetsgivare formerar sig till strid

De troligen första strejkerna i Industri-Sverige utbröt under depressionsåret 1869, då gruvarbetarna i Persberg i Värmland och murarna i Stockholm strejkade mot sänkta löner och försämrade arbetsvillkor. I detta sammanhang uppkom också Sveriges första fackförening i egentlig mening: Stockholms Murareförening. Under den följande högkonjunkturen i början av 1870-talet utkämpades flera – för arbetarna i allmänhet framgångsrika – strejker, och ytterligare några fackföreningar bildades. Ingen av dem överlevde dock lågkonjunkturen 1878-79 och de stridigheter som följde i dess spår.

Men fackföreningstanken var vid det laget fast rotad. Den grundläggande idén, sammanfattad i parollen "sammanhållning och lojalitet", gick ut på att arbetarna endast genom ett enigt, gemensamt handlande kunde hävda sig gentemot arbetsgivaren. Samtidigt fanns det en – närmast romantisk – föreställning om en oundviklig kommande uppgörelse med arbetsgivarnas herravälde, en avgörande strid, som skulle ta formen av en landsomfattande storstrejk. De följande årtiondenas bittra strider om föreningsrätten skulle komma att ge riklig

näring åt denna föreställning. Alltnog, när konjunkturen repat sig bildades under 1880-talet ett stort antal fackföreningar. Omkring år 1890 fanns det i Sverige 250-275 fackliga lokalavdelningar, anslutna till sina respektive yrkesförbund.

Naturligt nog kunde den rubbning av den gängse maktbalansen på de enskilda arbetsplatserna, som denna utveckling innebar, inte genomföras utan motstånd från arbetsgivarnas sida. För de flesta var det motbudande att ge upp den gamla metoden med "personliga avtal" med varje enskild anställd – vanligen i form av förmannens handslag, kompletterat med skriftliga ordningsregler.

Men motsättningarna hade också en politisk sida, i det att arbetsgivarna såg fackföreningsrörelsens socialistiska orientering som ett allvarligt hot mot den bestående ordningen i samhället. Och de fann sina farhågor stärkta i de stadgar som 1898 antogs för den nybildade fackliga Landsorganisationen, LO. Där föreskrevs att varje fackförening som anslöts till LO också, senast inom tre år, skulle ansluta sig till Sveriges Socialdemokratiska

Tidningen Arbetarbladet i Gävle utnyttjade påpassligt de hänsynslösa vräkningar som arbetsgivaren lät genomdriva i samband med Mackmyrakonflikten, i det att man framställde en serie vykort från händelsen. Intäkterna från försäljningen gav ett visst bidrag till de strejkande, samtidigt som spridningen av bilderna ytterligare bidrog till allmänhetens avsky mot bolagsledningens beteende. En samling av vykorterna från vräkningarna i Mackmyra finns på Arkiv Gävleborg.

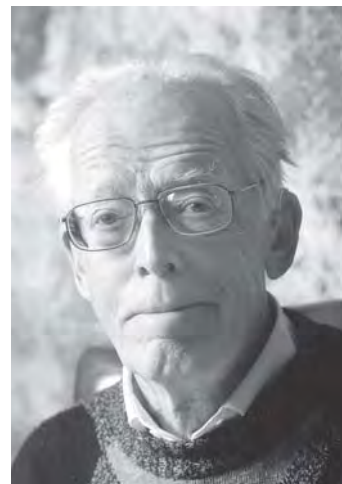
Arbetareparti, SAP. (LO-kongressen 1900 mjukade dock upp obligatoriet till ett "verka för" en anslutning.)

Arbetsgivarnas misstänksamhet dämpades inte av en märklig händelse i maj 1902. I syfte att utöva påtryckning på regeringen och riksdagen under behandlingen av rösträttsfrågan proklamerade ett utskott, tillsatt av SAP (!), en tre dagar lång storstrejk. Omkring 100 000 arbetare deltog i strejken, oorganiserade såväl som fackligt anslutna. Troligen var det denna politiska strejk som utgjorde den direkta impulsen till att flera års diskussioner i september samma år omsattes i handling, i det att Svenska Arbetsgivareföreningen, SAF, bildades.

Om SAF tillkom som en motvikt till LO, så var dess bildande också ett de facto erkännande av fackföreningarnas och LO:s existens. Åtminstone från 1905 och framåt var man internt inom SAF inställd på att erkänna arbetarnas föreningsrätt och att sluta kollektivavtal med dem. Detta innebar dock inte att föreningsrätten nu var allmänt accepterad bland arbetsgivarna ute i landet. Den patriarkaliska ordningen låg ännu så djupt förankrad i tiden att det för många brukspatroner kändes helt främmande att verkligen uppfatta arbetarna som en likaberättigad part.

Under åren omkring sekelskiftet utkämpades ett antal bittra strider om föreningsrätten, med varierande resultat. Den allmänna tendensen var dock att LO-anslutna fackföreningar lyckades bita sig fast vid allt flera fabriker. En avgörande händelse var den strid som utspelade sig vid Mackmyra sulfidfabrik 1906. Den slutade med en övertygande seger för arbetarparten, sedan bolagets disponent och vd genom sina obalanserade uttalanden och brutala metoder lyckats reta upp inte bara sina anställda utan även den allmänna opinionen i hela landet – och till och med SAF. Samma år slöts mellan LO och SAF den s k *decemberkompromissen*, där SAF erkände arbetarnas rätt att organisera sig och förhandla om löne- och anställningsvillkor genom sina organisationer.

Gynnsamt för facket var också att det under en förhållandevis lång period i början av 1900-talet rådde starka konjunkturer på världsmarknaden. Företagen gjorde goda vinster, och de var måna om att inte få några stopp i produktionen. Detta gynnade givetvis även arbetarparten, som kunde förhandla sig till stadigt förbättrade löner och arbetsvillkor. Och fackföreningsrörelsen spred sig till allt fler arbetsplatser. Omkring sekelskiftet räknade

Författaren. Med en civilingenjörsexamen från KTH 1948 i botten har Christian Valeur, författaren till detta temanummer av ArkivXet, ägnat hela sitt yrkesliv åt massa- och pappersindustrin, närmare bestämt vid Korsnäsverken och Iggesunds Bruk. Hans verksamhet har kommit att omfatta diverse varierande områden: laboratorium, fabrik, marknad. Bland annat hade han ansvaret för anläggningen av Iggesunds kartongfabrik, med start 1963.

Efter sin pension 1989 har Valeur huvudsakligen ägnat sig åt forskning och publicering med inriktning på industrihistorik. Detta har resulterat i fem böcker, den första om Pappers 15:s historia, de övriga om massa- och pappersindustrins historia i Sverige (utgivna inom ramen för Skogsindustriernas serie i detta ämne). Den senaste av dessa fyra, Papper och massa i Hälsingland och Gästrikland, torde vara av särskilt intresse för ArkivXets läsare.

LO storleksordningen 40 000 medlemmar, fördelade på ca 800 lokalavdelningar. Vid slutet av 1907 fanns det över 2 000 avdelningar, och medlemsantalet var på god väg mot 200 000. (Eller såg ut att vara på väg, vi skall återkomma till det!)

Samtidigt hade också arbetsgivarnas organisationer, med SAF i spetsen, stärkt sin slagkraft. Under 1906 och 1907 tillväxte SAF kraftigt i styrka. Vid slutet av 1905 hade de till SAF anslutna företagen knappt 45 000 arbetare anställda, två år senare 127 000, vid slutet av 1908 nära 155 000. På våren 1907 tillträdde Hjalmar von Sydow som förenings direktör, och med honom fick SAF en betydligt mera militant framtoning än under sin tidigare ledning.

Paragraf 23 - ett ständigt stridsäpple

Begreppet "kompromiss" innebär ju ömsesidiga eftergifter. LO:s eftergift i decemberkompromissen handlade om något som SAF kallade "arbetets frihet", och som man höll mycket hårt på. En klausul om den principen var införd i SAF:s stadga som § 23 (i en senare skrivning § 32). Den innebar att ingångna avtal skulle innehålla bestämmelsen att arbetsgivaren har "rätt att leda och fördela arbetet, att fritt antaga eller afskeda arbetare samt använda arbetare, oafsett om dessa är organiserade eller ej". Men LO:s accept av denna skrivning blev för många inom LO:s förbund och lokala avdelningar en alltför stor eftergift att svälja, och "paragraf 23" (resp 32) blev för lång tid framöver ett hatobjekt inom fackföreningsrörelsen. För varje lokalavdelning med självaktning blev det en första

rangens uppgift att hindra arbetsgivaren från att missbruka den. Åtgärder som man såg som missbruk kunde, på den tid vi här talar om, bestå i:

att använda sig av strejkbrytare.

att "trakassera" arbetare, dvs. avskeda eller på annat sätt straffa sådana som ledningen tyckte var besvärliga. (Om det "besvärliga" hängde samman med fackligt arbete var ett dylikt trakasserier redan ett brott mot föreningsrätten och således stridande mot decemberkompromissen.)

att vid personalinskränkningar avskeda organiserade arbetare så länge det fanns oorganiserade kvar i arbete.

När det rådde goda konjunkture kunde det också hända att facket lyckades hävda dessa principer.

"Alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig"

De företag som inte var anslutna till SAF – och de var fortfarande ganska många – hade kunnat precisera sin ståndpunkt på samma sätt som Sverige senare skulle komma att definiera sin neutralitetspolitik under det kalla kriget. En ledande ställning – i såväl råd som dåd – inom denna grupp hade de sk "Kempeföretagen", med sågverk och cellulosa-fabriker vid mellersta Norrlandskusten. De ägdes och leddes sedan 1884 med fast hand av den dynamiske Frans Kempe. Han var fast övertygad om att de lokala parterna visste bäst vad som var bäst för dem, och att varken bolaget eller de anställda borde vara anslutna till någon centralt ledd kamporganisation. Med lock och pock – och med betydligt större finess än vad ledningen i Mackmyra kunde åstadkomma! – lyckades Kempe stoppa alla försök från arbetarnas sida att bilda någon fackförening (annat en rent lokala sådana, utan anknytning till den socialistiska arbetarrörelsen). Därmed kunde hans bolag hålla sig utanför den stora strejk som vi här skildrar.

Med visst fog kan man till "Kempeföretagen" också räkna ett i Hälsingland baserat skogs- och järnverksbolag, nämligen Ljusne-Woxna AB. Där härskade Walther von Hallwyl, som tagit över efter sin svärfar Wilhelm Kempe, Frans Kempes farbror. Greve von Hallwyl lyckades med konststycket att utan öppen strid om föreningsrätten – dock till priset av stor olust i de djupa leden – hindra alla ansatser till föreningsbildning. Därmed kunde även han hålla sitt företag utanför den kommande storstrejken.

Bland pappersbruken, där det över huvud taget rådde ett bättre förhållande mellan arbetsgivare och arbetare än vid massafabrikerna och sågverken, var det ett tjugotal arbetsplatser som i praktiken följde Frans Kempes linje, och som därför inte heller kom att dras in i strejken. En av dem var Forsså bruk – det enda pappersbruket i Norrland vid den tiden! – där arbetarna lugnt fortsatte att gå till jobbet, trots starka påtryckningar från sina kamrater vid sågverken i Hudiksvallstrakten.

Ett annat märkligt undantag i Hälsingland var Marma sågverk, där det inom den fasta arbetarstammen rådde en stark bruksanda, fjärran från alla idéer om socialism och facklig kamp. Även den lilla skara unga arbetare som året innan bildat en fackförening, infann sig snällt till arbete den 4 augusti 1909 och framöver. (Annat blev det tjugo år senare, då Pappers avdelning 163 Marmaverken gjorde sig känd som en av Sveriges mest revolutionära fackföreningar. Men det är en annan historia!)

Till samma kategori som Marma hörde av allt att döma Långrörs sågverk. Där fanns det visserligen en fackavdelning, tillhörig Söderhamns samorganisation av Sågverks, men den deltog inte i strejken. När Metalls avdelning 205 i Tönshammar protesterade hos samorganisationen mot detta, fick den nöja sig med svaret att Långrörs arbetare inte kunde delta i strejken, på grund av "det avtal som der är jordt".

Fejan 1905 – En firad fullträff för föreningsrätten

Sommaren 1905 planerade Ljusne-Ala Socialdemokratiska ungdomsklubb en invigningsfest för klubbens nyanskaffade fana, med festtal av den kände agitatorn Fabian Månsson. Eftersom Ljusne-Woxna ägde alla byggnader inom området anhöll man hos bolaget om att få låna en samlingslokal. Då denna begäran avslogs var man tvungen att hålla mötet utomhus, på en plats kallad Fejan, en allmänning som inte tillhörde bolaget. Efter Fabian Månssons tal enades man om att skicka ett telegram från "1 500 fattiga arbetare från Ljusne och Ala, i brist på annan plats samlade till fest på allmänna landsvägen ...", till kung Oskar II, som i högtidliga och vördnadsfulla ordalag hyllades för den fredliga lösningen av unionskrisen.

Telegrammet har av eftervärlden kommit att betraktas som ett lysande stycke agitationskonst. Att budskapet gick hem, i slott såväl som i koja, framgick med all önskvärd tydlighet en vecka senare, när von Hallwyl lät avskeda sex arbetare som deltagit i mötet, bland dem telegrammets undertecknare August Gillberg. Fyrtio år senare restes en sten till minne av Fejan 1905, något som visar vilken betydelsefull plats denna händelse har kommit att få i arbetarrörelsens historia. I denna historieskrivning heter det för övrigt också, att Hallwylska museet i Stockholm uppförts "för våra pengar".

När Ljusne-Woxnas största arbetsplats, sågverket i Ljusne, lades ned 1907, väcktes givetvis misstanken att det rörde sig om en ytterligare bestraffning för ungdomsklubbens tilltag två år tidigare. Detta förnekades energiskt av bolagsledningen,

Fejanstenen, där telegrammet inristats i sin helhet, avtäcktes 1945. Den flankeras till vänster av Ljusne arbetarekommuns standar. Foto: Arkiv Gävleborg

som – säkerligen med all rätt – hänvisade till brist på sågtimmer jämte svag lönsamhet. Ytterligare två år senare avgick Walther von Hallwyl som vd för bolaget. Han efterträddes av sin svärson, Wilhelm von Eckerman, som år 1912 erkände arbetarnas föreningsrätt och ställde lokaler till förfogande för deras möten.

Förpostfäktningar - SAF på offensiven

Vid mitten av 1907 började Sverige få känning av den konjunkturnedgång som under de närmaste två åren skulle komma att utveckla sig till en allmän lågkonjunktur inom den industrialiserade världen. Minskad orderingång och lägre priser gjorde att arbetsgivarna såg sig tvingade att sänka lönerna. Eller, annorlunda uttryckt: De fick nu chansen att ta ner de tidigare så uppblåsta lönerna till en – ur deras synpunkt – mera rimlig nivå.

I de strider som följde låg fackets bästa möjliga tillgång i att slå mot enstaka arbetsplat-

ser. De strejkande kunde då stödjas genom (måttliga) extra uttaxeringar från sina arbetande kamrater. Denna form för stöd behövdes, eftersom det var dåligt ställt med strejkkassorna. Av fackförbunden var det endast Järn- och metallindustriarbetareförbundet som förfogade över några större tillgångar. Vissa förbund hade inga strejkkassor alls. Och LO:s ekonomiska situation ställdes i obarmhärtig belysning när det visade sig att det inte ens fanns tillräckliga medel för att lösa in en in-teckning på 50 000 kronor i en förvärvat fastighet på Norrmalm, så att man fick hemställa till Metall att ta över den.

SAF:s strategi blev därför att möta varje lokal konflikt med lockoutvarsel mot alla LO-anslutna arbetare inom det berörda branschförbundet. Vid behov kunde man också utlysa sympatilockout från andra branscher. Inför den stridslystnad som arbetsgivarna lade i dagen under depressionsåren hade arbetarsidan inget bra svar. Upprepade gånger såg sig LO:s ledning tvungen att ingripa i sina fackförbunds lönerörelser för att förmå dem till eftergifter.

Det säger sig självt att denna defensiva taktik frestade hårt på sammanhållningen inom fackföreningsrörelsen. Missnöjet exploaterades med framgång av den radikala oppositionen inom arbetarrörelsen, de s k ungsocialisterna. Resultatet blev medlemsflykt från facket. Till detta kom en ökande arbetslöshet, som ytterligare krympte LO:s med-

lemskår. I detta läge kunde arbetsgivarna under 1907 och 1908 i stor utsträckning genomdriva sina lönesänkningar och andra krav. Ofta räckte det med blotta hotet om lockout, men vid behov tvekade man inte att också ta öppen strid. Antalet genom konflikter förlorade arbetsdagar under 1908 räknades till omkring 1,8 miljoner.

Vid årsskiftet 1908/1909 tycktes de flesta tvister vara lösta, och då till övervägande del på arbetsgivarnas villkor. Förhandlingarna hade också lett till ett genombrott för principen om kollektivavtal på riksnivå. Bortåt 320 000 arbetare hade fått sina arbetsförhållanden reglerade i kollektivavtal. Det fanns anledning att tro att arbetsfreden skulle vara säkrad för en lång tid framåt. Men, som det skulle visa sig hade alla 1908 års händelser endast varit ett förspel till den stora kraftmätningen.

Amaltheadådet – en konflikt går överstyr

En av de många striderna under 1908 fick ödesdiga följder, nämligen det så kallade *Amaltheadådet*. Denna konflikt, som utspelades i juli det året, gällde först och främst § 23: Fullt i enlighet med "decemberkompromissen" 1906 hade LO godkänt att paragrafen skulle införas i avtalen för hamnarna, men det vägrade arbetarna gå med på.

Den strejk som då bröt ut möttes av arbetsgivarna med insättande av strejkbrytare i stor skala. Av de ca 2 000 strejkbrytarna var över hälften "importerade". I Malmö hamn låg fartyget *Amalthea*, som tjänade som logementsfartyg för engelska strejkbrytare.

Natten mellan den 11 och 12 juli utförde tre arbetslösa ungsocialister ett bombattentat mot fartyget, i syfte att skrämna dessa – enligt facket – gemena klassförrädare. Men resultatet blev mera skrämmande än vad som avsetts. Som framgår av bilden rörde det sig om en rätt kraftig sprängladdning, och en av engelsmännen dödades, medan 23 skadades.

Amaltheadådet väckte ett våldsamt uppseende i hela landet och medförde en skärpning av klassmotsättningarna. Inom borgerliga kretsar restes

Foto: Arbetarrörelsens arkiv i Landskrona

krav på hårdare tag mot socialister och fackföreningar, bland de senare stegrades bitterheten mot strejkbryteriet ytterligare av de hårda straff som utdömdes mot de tre. (Två av dem dömdes till döden, den tredje till livstids straffarbete.)

Dödsdomarna mildrades dock till livstids straffarbete. En intensiv kampanj under 1917 för Amaltheamännens frigivning ledde till att alla tre benådades.

Med flygande fanor tågar arbetarna från Bergvik/Vannsätter mot Söderhamn, för att där förena sig i en stor demonstration med deltagande av alla strejkande i distriktet. För att stärka stridsmoralen och för att vinna allmänhetens stöd för sin sak anordnade arbetarna allt som oftast demonstrationer och offentliga möten. Dessa manifestationer förlöpte genomgående under disciplinerade former, fullt i enlighet med LO:s uppmaning till "lugn och besinning".

Alla rapporter tyder på att de strejkande uppförde sig oklanderligt, och rekvirerade militära förband och förstärkta polisenheter behövde aldrig ingripa. Till den goda ordningen bidrog säkerligen också det rusdrycksförbud som på många håll infördes under strejken! I själva verket förekom mindre gatubråk under storstrejken än före och efter, något som nykterhetsorganisationerna tog till intäkt för krav på en permanentning av förbudet.

Foto: Johan Israelsson, bilden tillhör Föreningen Marmabygden.

Den stora striden

Under första hälften av året 1909 syntes inga tecken på förbättringar i världskonjunkturen, för flera branscher snarare motsatsen. Men – "det finnes icke något ont, som icke har något gott med sig", som SAF:s vd Hjalmar von Sydow uttryckte det på ett arbetsgivarmöte i Stockholm i mars det året. Det "goda" som han syftade på var arbetsgivarnas möjlighet att genom fleråriga kollektivavtal "för längre tid fastslå de avlöningar och andra arbetsvillkor som de finna sig kunna erbjuda, att kväva självsvåld och övermod å arbetarnas sida samt att återställa arbetsgivarnas naturliga herravälde över sina fabriker eller verkstäder". Förutsättningarna för att uppnå dessa mål syntes också goda. För många företag var det rent av "mindre förlustbringande att stå med fabriken än att hålla den igång".

Inom det motsatta lägret var man på ledande håll naturligtvis väl medveten om sin fortsatt svaga position, men bland fotfolket blev stämningen alltmer militant. Som vi sett i det föregående hade under 1907 och 1908 klassmotsättningarna ökat. Ungsocialisternas kampanj mot den "svaga och fega" LO-ledningen vann nu allt starkare gensvar. Den senare fick därmed se sin auktoritet inom organisationen alltmer försvagad, och den fick allt

svårare att hålla tillbaka stridslystna lokalavdelningar.

En besvärlig tvistefråga som kvarstod sedan 1908 var lönerna inom cellulosaindustrin. Vid de flesta fabriker i den branschen var lönerna knutna till produktionsutfallet, som kunde bli större eller mindre än den fastställda "normalvolymen". Men allt som oftast genomfördes utbyggnader och rationaliseringar, och vad som då skulle vara den nya normalvolymen kunde man tvista om länge. Vid Skutskärs cellulosafabriker hade arbetsgivarna ensidigt sänkt lönen med 10 % från den 1 november 1908. Detta accepterades inte av arbetarna, som dock till en början inte lade ned arbetet. Men när de förda förhandlingarna efter mer än ett halvår fortfarande inte lett till något resultat, gick de ut i strejk från och med den 1 juni 1909. SAF och Pappersmasseförbundet svarade med att utlysa lockout av alla LO:s medlemmar vid alla sulfat- och sulfatfabriker anslutna till förbundet. Den 5 juli trädde lockouten i kraft.

Sistnämnda dag resulterade också en avtalsstrid inom detaljkonfektionen i lockout, och den 12 juli besvarades en strejk i Mockfjärd med lockout (i detta fall av Svenska väg- och vattenbyggares

arbetsgivareförbundet). Den 12 juli började också en strejk vid Munkfors järnverk. Även på en del andra håll pågick konflikter.

Arbetsgivarna fann nu tiden vara inne för en avgörande stöt över hela linjen. Den 14 juli ställde SAF ultimatum: Om uppgörelse inte hade uppnåtts senast måndagen den 26 juli skulle lockouten utvidgas till hela Pappersmasseförbundets område (således även sliperierna) samt till sågverken och textilindustrin. Den 2 augusti skulle järnbruk och gruvor följa, därefter successivt andra branscher. Då alla medlingsförsök var fruktlösa, trädde de varslade stridsåtgärderna i kraft.

Inför den proklamerade storlockouten fann LO-ledningen det omöjligt att längre motstå det massiva trycket underifrån. Om ingen kraftåtgärd vidtogs skulle fackföreningsrörelsen splittras, det var den bedömning man gjorde. Någon utsikt till seger eller ens en acceptabel kompromiss fanns knappast. Ledningens plan – som nog snarast måste kallas

en desperat förhoppning – var att en allomfattande strejk skulle chocka samhället till den grad att regeringen skulle se sig tvingad att ingripa med en tvångsmedling.

Den 24 juli utfärdades ett "storstrejksmanifest", där LO:s representantskap förklarade att det "funnit sig nödgadt rikta en vädjan till sina medlemmar" att besvara "arbetsgifvarnas hänsynslösa angrepp [...] med en allmän arbetsinställelse". (Det var förbundens sak, inte LO:s, att *påbjuda* strejk, men *vädja* kunde LO göra!) Storstrejken, som skulle träda i kraft onsdagen den 4 augusti, gällde alla Landsorganisationens medlemmar, även arbetare vid företag som inte var anslutna till någon arbetsgivareorganisation. Trots protester från rörelsens mest radikala falanger gjordes dock undantag för viss samhällsnödvändig verksamhet. Samhället – närmare bestämt det enligt Hjalmar Branting så viktiga (borgerliga) "mellanskiktet" i samhället – skulle visserligen chockas, men inte känna sig hotat genom att strejken fick en revolutionär prägel!

Strejkmanifestet mottogs med stor entusiasm, inte bara av LO:s medlemmar utan även av de flesta oorganiserade arbetare. Till och med Svenska Arbetarförbundet (en "gul" organisation, "arbetsgifvarnas lakejer") rycktes med i den allmänna euforin – eller möjligen grupptricket. Som mest deltog omkring 300 000 arbetare hos drygt 8 000 arbetsgivare.

Som vi sett var LO:s och de flesta av dess förbunds möjligheter att ge sina medlemmar ett strejkunderstöd som de kunde leva på minst sagt begränsade. Visserligen var det sommar, och det gav möjlighet till bärplockning, jakt och fiske (som Sågverksindustriarbetarförbundet i ett cirkulär uppmanade sina medlemmar att "ej försumma"!), men för allt fler familjer blev det efter hand allt svårare att skaffa mat för dagen. Och vid många fabriker bedrevs det en allt mer framgångsrik rekrytering av strejkbrytare. Var det inte bäst att återgå till arbetet medan det fanns ett arbete att gå till?

Redan efter ett par veckors strejk började fronten svikta, i första hand genom att många oorganiserade samt alla Svenska Arbetarförbundets medlemmar sökte sig tillbaka till arbetet. Det blev alltmer uppenbart att storstrejken hotades av fullständigt sammanbrott. I detta läge beslöt LO att, från lördagen den 4 september, genomföra vad man kallade "den rationella klyvningen", d v s strejken begränsades till de företag som tillhörde SAF. Och

Strejkplakat vid Sandvikens Jernverk. Som alltid när en fackförening utlyste strejk förklarade den samtidigt allt arbete vid de berörda anläggningarna i blockad. Syftet var givetvis att hindra arbetsgivaren från att hålla verksamheten – eller delar av den – igång med hjälp av oorganiserade anställda eller utifrån kommande strejk/blockad-brytare. Affischen finns på Arkiv Gävleborg

där var ju dess medlemmar dessutom lockoutade. På arbetsgivarsidan gjorde man sig ingen brådska att träffa en uppgörelse i striden. Och den liberalkonservativa regeringen (statsminister Arvid Lindman, civilminister Hugo Hamilton) nöjde sig med att ge statens förlikningsmän i uppdrag att "söka föra parterna samman". Men den medling som inleddes den 17 september kom ingen vart, med ett segervisst SAF, som ställde ytterligare krav, och ett LO som inte ville medge ett fullständigt nederlag. Vid slutet av september hade LO-sidans likvida medel krympt till mindre än två kronor för var och en av de återstående understödsberättigade medlemmarna. LO fann sig då nödsakat att göra en ny "klyvning", i det att dess förbund fick rätt att låta sina medlemmar återuppta arbetet hos vissa (d v s de flesta!) av de arbetsgivare som tillhörde SAF.

Efter denna frontförkortning återstod i stridslinjen vissa grupper som utvalts (och som själva valde) att fortsätta kampen. Det gällde en del skogsindustrier i Norrland, järnbruken, malmgruvorna i Lappland och Grängesberg samt kolgruvorna i Skåne. Här svarade arbetsgivarna med att säga

upp samtliga strejkande. Där hyran ingick i lönen innebar det att de också blev vräkta.

Den enda verkliga ljuspunkten för arbetarsidan var järnbruken, där kampen leddes av de stridbara och välorganiserade metallarbetarna vid Munkfors järnverk. Men även Metalls understöds-kassa höll nu på att ta slut, och antagligen hade också de fått ge sig, om inte konjunkturerna inom branschen fram på hösten hade börjat förbättras. Arbetarna fick också gott stöd av den opinionsstorm som från slutet av oktober svepte genom pressen, som en reaktion på diverse uppmärksammade vräkningar. Alltnog, den 13 november hände det oväntade, att SAF hävde lockouten vid järnbruken – och detta utan krav på utträde ur LO. (Samtidigt upphörde lockouten vid gruvorna, men där hade de strids-trötta strejkande redan i största omfattning redan återgått till arbetet.) Det skulle dröja nästan ett år innan striden vid järnbruken formellt var avvecklad, och först den 1 december 1910 hävdades de sista lockouterna, men den 13 november 1909 kan betecknas som *storstrejkens slutdatum*. Totalt uppgick antalet förlorade arbetsdagar under 1909 till bortåt 12 000 000.

Fredsvillkoren - Ve de besegrade!

Disponent Carl Fredrik Lundquist, Strömsbruks vd 1896-1922, här tillsammans med sin hustru Ebba framför Strömsbruks herrgård på ett foto från början av 1900-talet. Liksom alla sant patriarkaliska brukspatroner vid denna tid kände – och visade! – han ett genuint ansvar för sina (lojala) arbetares, deras familjers liksom samhällets väl och ve. Detta ansvar ansåg han sig dock bäst kunna utöva efter eget omdöme, utan inblandning av "den sig allt mera kringgripande socialistiska fackföreningsrörelsen", vars ledare inte kunde förväntas vara lojala. Foto: Iggesunds fotoarkiv.

Efter den andra "klyvningen" överfördes förhandlingarna till förbunds- och lokal nivå. Men de fördes mot bakgrund av ett direktiv från SAF, att återgång till arbetet bara fick ske på villkor att arbetarna var och en personligen, genom en "tro och hedersförbindelse", anmälde sitt utträde ur LO. Detta krav var ett brott mot decemberkompromissen, kan man tycka. SAF framförde som sitt argument att nu var man i strid, och man kunde inte tillåta att de som återtagits i arbete skulle få ge understöd till dem som fortfarande var i strejk.

Men det starkaste argumentet var ett som inte behövde formuleras: Arbetsgivarna hade segrat, och det är segraren som bestämmer fredsvillkoren. Framför allt till följd av dessa förödmjukande villkor kunde de förbundsvisa och lokala förhandlingarna i en del fall bli tämligen segdragna, men före november månads utgång var driften igång på de flesta håll.

Som typiskt exempel på hur det gick till när arbetet återupptogs kan vi citera Ströms Bruks bolagsstämma 1909: "Den 27 september inställde sig samtliga organiserade arbetare för återtagande af arbetet, anmälande att de till möjliggörande af detta utgått ur landsorganisationen. Alla kunde dock ej återfå sina platser, då den till följd af arbetsnedläggelsen minskade intensiteten föranledde en reduktion af arbetarantalet för återstoden af året, och därjämte ett antal nya arbetare redan antagits."

En notis i Gävletidningen Norrlandsposten den 18 november belyser läget vid Sandvikens Jernverk dagarna efter att lockouten hävts: "De icke arbetandes antal är för närvarande omkring 900. En anseelig del av dessa torde icke kunna återtagas, enär driften inskränkts [...]. Vad avskedandet av dem som handhaft strejkledningen, däribland riksdagsman Lexell, angår, så betonades [...] att detta avskedande icke alls tillkommit såsom hämnd för att dessa personer varit strejkledare, utan det hade sin grund i att med strejkledningens goda minne å Folkets hus i Sandviken fått uppsättas och under en längre tid fått kvarvara, sådana anslag som varit för bruksförmännen förnärande och ärekränkande."

En företeelse som man inte kan undgå att lägga märke till vid studium av fackföreningsprotokoll från denna tid, är att åtskilliga av protokollsböckerna har fått ett flertal (från ett par till omkring ett dussin) sidor utskurna, omfattande vad som protokollförts

från en tidpunkt någon gång under 1909 och fram till dess att avdelningen blåst nytt liv i sin tynande eller helt nedlagda verksamhet. Det överlämnas till läsaren att spekulera i vad som kan ligga bakom denna självcensur.

Det var dock ingalunda alla arbetsgivare som beagnade sig av sin seger till att göra sig av med misshagliga medarbetare och att kväsa fackföreningarna. För många var det viktigare att få tillbaka sin kunniga personal och att återupprätta ett gott förhållande mellan arbetare och ledning. SAF:s direktiv kunde mildras genom att bolaget nöjde sig med ett utdrag ur fackföreningens protokoll, eller ett muntligt meddelande från föreningens styrelse, av innebörden att man lämnat LO. I sådana fall lät SAF udda vara jämnt. Däremot påtalades efter striden en del företags mildhet, "utöver spelreglerna", t ex att "under lockouten hava understött sina arbetare genom fria bostäder, vedbrand, mjölk o dyl" Några bestraffningar av dessa "illojala" företag utdelades dock inte.

Ett exempel på ett företag med andra prioriteringar än att avvärja facket uppvisar Vallvik sulfittfabrik. Där var medlemsantalet vid 1909 års slut 90 man, en viss minskning jämfört med läget före konflikten visserligen, men ändå en slående avvikelse från normalfallet. Redan i början av 1910 slöts ett löneavtal med bolaget, och vid slutet av år 1913 hade facket 146 medlemmar, en anslutningsgrad på 66 %.

Vid tiden för storstrejken var sulfittmassafabriken i Vallvik spritt ny, den hade dragits igång i slutet av 1908. Den anlades i "en ödemark" vid Bottenhavs-kusten, några km sydost om Ljusne. För att höja det nya samhällets status – ljusneborna talade föraktfullt om "Sibirien" – lät bolaget bygga arkitekt-ritade bostäder åt sina arbetare och tjänstemän. Huset närmast till vänster på bilden innehöll tolv lägenheter för arbetare, alla med egen ingång, det borte huset hade fyra lägenheter. Totalt byggdes sex hus av vardera typen. Arkitekt: Torben Grut.

I denna nya miljö fanns det inga gamla surdeggar som komplicerade förhållandet mellan anställda och ledning. De goda relationerna fick en klar illustration när ingenjören Anders Block, platschef sedan den 1 juni 1909, i oktober 1913 slutade sin anställning. Från facket fick han då en fin avskedsgåva, i form av ett guldur med kedja. En unik händelse i storstrejkens kölvatten! Foto: Per-Erik Lejonmark

Hjältarna i Bomhus

En liten men förbluffande uthållig motståndsficka fanns kvar vid Korsnäs sågverk utanför Gävle. Det var arbetarna vid brädgården, Sågverksindustriarbetareförbundets avd 5 Bomhus, som vägrade acceptera bolagets (av SAF påbjudna) krav på "tro och hedersförbindelser". Ett 70-tal arbetare blev direkt avskedade, "utan avtalsenlig anledning", som facket såg det. (Bolaget hänvisade till § 23.)

På fackligt håll blev Bomhusarbetarna hyllade som hjältar, och långt in i den borgerliga pressen kritiserades bolagets och SAF:s envisa fasthållande vid en "meningslös principstrid." När så beskedet kom om SAF:s beslut att från den 1 december 1910 avbryta de ännu pågående konflikterna – inklusive denna principstrid, således – kunde avdelningens ordförande, G Ekberg, konstatera: "Nu har gått 16 månader i slit och umbäranden, många har tvivlat på utgången, men vi har nu äntligen vunnit seger." Med hjälp av förlikningsman träffades vid Korsnäs en överenskommelse som innebar att 130 man, utan att underteckna några förbindelser, den 13 december kunde återgå till sina arbeten (som ditintills utförts av strejkbrytare!). Övriga fick före-

Efter stridens slut firar de 70 tidigare avskedade arbetarna sin triumf genom att låta sig fotograferas framför Bomhus Folkets hus.

Foto: Arkiv Gävleborg

trädesrätt till eventuellt lediga arbetstillfällen fram till den 1 juli 1911.

Och de kunde känna att denna företrädesrätt blev väl bevakad. Avd 5 fortsatte att leva och verka vid god vigör, i bjärt motsats till de flesta andra, inklusive systerföreningen vid det egentliga sågverket, Avd 27 Kastet. Där låg verksamheten helt nere från början av 1910 till slutet av 1917.

Efterspel - en mödosam återhämtning

Arbetsgivarna hade alltså återställt sitt "naturliga herravälde" över sina domäner. Mot de försvagade (eller obefintliga) fackföreningarna hade de – med undantag för järnbruken – inga svårigheter att "fastslå de avlöningar och andra arbetsvillkor som de funno sig kunna erbjuda". Först med den våldsamma inflationen under första världskriget såg de sig tvungna att lämna "dyrtidstillägg". Detta skedde dock genomgående med en viss eftersläpning, så att arbetarnas köpkraft faktiskt försvagades för varje år fram till krigsslutet. Inom massa- och pappersindustrin sjönk sålunda den reala timlönen med i genomsnitt ca 15 % från 1914 till 1918.

De lokala fackföreningarna var, med några få undantag, till en början totalt knäckta. På många håll låg verksamheten helt nere, och där den fortfarande

upprätthölls var det med få och glest besökta möten, som förlöpte i en ganska håglös stämning. I detta läge såg ungsocialisterna nu sin chans att ersätta den LO-ledda fackföreningsrörelsen med en mera revolutionär organisation. I juni 1910 bildades *Sverges Arbetares Centralorganisation, SAC*. Dess ledstjärna var syndikalismens kamp-teori: att krossa staten och erövra produktionsmedlen. I denna kamp skulle arbetarna spela en central roll, och deras främsta kampmedel var strejkvapnet. För att handha detta vapen bildades "lokala samorganisationer", LS, på de olika arbetsplatserna.

Under loppet av 1910-talet lyckades LS-föreningarna genomföra ett stort antal – mestadels kortvariga – strejker, detta genom att dra med sig de oor-

ganiserade och (ofta) även LO-facketts medlemmar. De sistnämnda var hårt klämda mellan skammen att kallas strejkbrytare och vådan av att delta i en strejk som inte var godkänd av deras förbund. LO:s ledning var till en början också osäker om hur man skulle hantera denna utmaning.

Emellertid började nu också de "gamla" lokala fackföreningarna vakna ur sin letargi. I förstone gick det trögt, men med 1916 och framför allt 1917 – revolutionsåret! – blev det full fart på nyrekryteringen. Paradoxalt nog hade LS-föreningarna nu blivit en effektiv katalysator för LO-facketts återhämtning! Inom SAC, med deras syndikalistiska inställning till strejken som ett medel att uppnå ett "högre" mål, betraktades freden på arbetsplatserna snarast som ett mellanspel, medan man samlade sig för nästa strejk.

Det var därför logiskt att arbetsgivarna snart fann det meningslöst att förhandla med LS. Det var då också fullt logiskt att de underlättade de gamla LO-föreningarnas återkomst och gärna slöt avtal med dem. De ställde inte heller några invändningar mot deras anslutning till LO. (Med stor sannolikhet var det sådana överväganden som låg bakom den gamle Frans Kempes "omvändelse" 1919, då han gav upp sitt motstånd mot fackföreningar, rent av välkomnade dem vid sina fabriker.)

Vid slutet av 1917 var antalet LO-anslutna uppe i 180 000, samma nivå som 1907, närmast föregående toppår. Fem år senare kände sig LO-ledningen stark nog att gå ut med en förklaring att SAC utgjorde en "fientligt sinnad särorganisation". LO:s medlemsantal var då på väg mot 300 000 och var

därmed nästan tio gånger större än SAC. Efter detta var syndikalisternas inflytande inom den egentliga industrin – där ju de verkliga "produktionsmedlen" finns! – mycket begränsad.

Så långt storstrejkens direkta följder. Men en så omvälvande händelse måste rimligtvis också ha medfört långsiktiga verkningar? Problemet här är att eventuella sådana effekter blir svåra att särskilja från allt annat som påverkar utvecklingen, såsom sociala och ekonomiska förändringar, teknisk utveckling, politiska trender, internationella konjunkturer, osv. Några författare har dock vågat sig på att göra ett försök:

Torvald Karlbom, pappers- och massarbetarnas krönikör, föreslår (1944) att den stora sammandrabbningen gav nyttiga erfarenheter för båda parter och utgjorde inledningen till en ny epok, "under vilken uppfattningarna om intressekonflikternas lösning genom fredliga medel allt starkare markerades. I det avseendet var storstrejken ett knockoutslag både mot revolutionär romantik inom arbetarrörelsen och självhärskarlater på arbetsgivarsidan."

Tom Söderberg, som skrivit Pappersmasseförbundets historik för 1907–1957, ser däremot ingen sådan renande inverkan av prövningarna, snarare tvärtom: "Segerns pris i form av sparat missnöje bör ha varit högt. När man brukar betrakta ofreden på arbetsmarknaden under tjugotalet och början av trettioalet mot denna bakgrund, gäller det för visso inte minst skogsindustrierna." Men *den* ofreden är – återigen – en annan historia!
Christian Valeur

Arkiv Gävleborg bevarar och tillgängliggör arkivhandlingar från föreningar, företag och privatpersoner i Gävleborgs län. Arkivet arbetar också med att dokumentera och stimulera till forskning om länets historia. Forskarsal och arkiv har öppet vardagar 8.30 - 16.00.

arkivXet är en kanal mellan Arkiv Gävleborg och dess medlemmar - en kanal som förstås kan och ska utnyttjas i båda riktningarna...

Redaktion: *Lisa Engström, Barbro Eriksson, Agnetha Nellfors och Barbro Sollbe*

arkiv gävleborg

Södra Fältskärsgatan 10, 802 80 Gävle, tel 026 - 10 88 70, fax 026 - 10 65 61

e-post: arkivet@arkivgavleborg.se

Hemsida: www.arkivgavleborg.se